

© С.В. Волобуєва

9. Неретина С. С. Концепция / С. С. Неретина // Энциклопедический словарь по эпистемологии / сост. и общ. ред. И. Т. Касавина. – М.: Канон +; Реабилитация, 2009. – С. 391-393.
10. Огурцов А. П. Понимание / А. П. Огурцов // Новая философская энциклопедия. – Т. 3. Н-С. – М.: Мысль, 2010. – С. 279-283.
11. Райхерт К. В. О значимости концепта в параметрической общей теории систем / К. В. Райхерт // Параметрическая общая теория систем и ее применения: сборник трудов, посвященный 80-летию проф. А. И. Уёмова / под общ. ред. А. Ю. Цофнаса. – Одесса: Астропринт, 2008. – С. 71-78.
12. Филатов В. П. Понимание / В. П. Филатов // Энциклопедический словарь по эпистемологии / сост. и общ. ред. И. Т. Касавина. – М.: Канон +; Реабилитация, 2009. – С. 267-272.
13. Швырёв В. С. Теория / В. С. Швырёв // Энциклопедический словарь по эпистемологии / сост. и общ. ред. И. Т. Касавина. – М.: Канон +; Реабилитация, 2009. – С. 973-975.
14. Энциклопедия для детей. Том 8. Астрономия / глав. ред. М. Д. Аксенова. – М.: Аванта+, 1997. – 688 с.

УДК 378.1:17.022.1 (470+571)

С.В. Волобуєва - Національний транспортний університет (НТУ), м. Київ

ДЕВІАНТОЛОГІЧНІ ВІЯВИ РЕЛІГІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено соціально-філософський аналіз явищ девіації у релігійному середовищі України; впорядковано термінологічний простір поняття «девіація»; визначено об'єктивні та суб'єктивні фактори, що свідчать про наявність девіантних процесів в сучасному суспільстві; обґрунтовано деструктивний, девіантогенний характер деяких неорелігійних течій.

Автор проблематизує поняття «девіація» та пропонує розмаїття підходів щодо його вивчення.

Ключові слова: девіація, девіантність суспільства, девіантні процеси, релігійне середовище, неорелігії.

ДЕВІАНТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ СРЕДЫ УКРАИНЫ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В статье проведен социально-философский анализ явлений девиации в религиозной среде Украины; упорядочено терминологическое пространство понятия «девиация»; определены объективные и субъективные факторы, свидетельствующие о наличии девиантных процессов в современном обществе; обосновано деструктивный, девиантогенный характер некоторых неорелигиозных течений.

Автор проблематизирует понятие «девиация» и предлагает разнообразие подходов к его изучению.

Ключевые слова: девиация, девиантность общества, девиантные процессы, религиозная среда, неорелигии.

DEVIATOLOGICAL MANIFESTATION OF RELIGIOUS ENVIRONMENT UKRAINE: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The article contains social and philosophical analysis of the deviation phenomena in the religious environment of Ukraine; the author arranged the terminological realm of «deviation» term; defined the objective and subjective factors evidencing existence of the deviant processes in the contemporary society; substantiated the destructive and deviantological nature of some neo-religious sects.

The author problemized the «deviation» notion and suggested variety of approaches to studying the same.

Keywords: deviation, deviation feature of the society, deviant processes, religious environment, neo-religions.

Постановка проблеми. Сьогодення України характеризується багатьма змінами в політичному, економічному, релігійному, правничому, культурному житті наших громадян. XXI століття поставило гострі запитання щодо сенсу буття людини, її здатності адаптуватися в умовах зростаючої динаміки суспільних перетворень, непередбачуваності глобальних змін, а з іншого – всебічно активізує завдання збереження людської особистості, її цілісності, суверенності. Людство все більше усвідомлює, що підстави системної кризи сучасної цивілізації укорінені в її духовній неспроможності, деградації ціннісних підвалів, орієнтирів буття.

Складна ситуація в Україні – наслідок глибоких зрушень у світосприйманні. Сучасний соціум переживає важкий період становлення нових економічних, політичних, релігійних відносин, нової суспільної свідомості. Відтак, соціальні деформації знаходять свій вияв у морально-духовній сфері. Типовою ситуацією особистісного сприйняття складних умов життя є стан непевності основної частини населення щодо життєвих перспектив, свого місця у стихії суспільних перетворень. Звернімо увагу й на те, що в умовах трансформаційних змін у людини, як правило, порушується усталений життєвий простір, вона опиняється у стані соціально-психологічного дискомфорту, душевної пригніченості, поведінкової невизначеності; їй не вистачає надійних механізмів адаптації до змінного соціуму, що призводить до загострення суперечностей із навколишнім світом. Послаблення соціального контролю та дезінтеграція суспільства провокує збільшення девіантогенних проявів, загальне падіння моралі. Драматизм поглиблення кризового стану всіх сфер життєдіяльності полягає у тому, що він набуває системного характеру і передовсім позначається на психіці сучасної людини. У зв'язку з цим, інтерес викликає те, яку роль відіграє Церква та релігія у суспільних перетвореннях, чи змогли вони адаптуватися до умов перехідного періоду й чи здатні протидіяти негативним соціальним явищам?

Відразу зазначимо, українське суспільство упродовж останніх 20 років перебуває у стані суспільних трансформацій, які стали його характерною властивістю. Вочевидь, суспільні зміни мають динамічний характер, впливаючи неоднозначно (з одного боку, вони вносять інноваційні зміни, а з іншого – формують суспільно-кризові явища, які зачіпають всі сфери буття), що потребує адекватного логіки змін філософського осмислення. Деструктивні явища, які є характерними для України, призводять до загального зниження якості життя, що, в свою чергу, посилює ймовірність соціально-психологічної напруги, яка провокує девіантні стани у членів різних соціальних верств і прошарків населення. *Ці обставини істотно актуалізують необхідність саме філософського пізнання явищ девіації.*

Стан та рівень розробки проблеми відображений у широкому спектрі наукових досліджень провідних авторів. Різні світоглядні позиції, відмінні культурні традиції, навіть оцінки характеру девіації, призводять до появи безлічі дослідницьких установок. Наразі, питання девіантності завжди розглядалося провідними мислителями невідривно від загальної проблематики людини. Загальновідомими є праці таких учених, як: Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс, Н. Смілдер, Е. Фромм, П. Сорокін та інші. Аналіз останніх публікацій свідчить про те, що предметом тривалих дискусій та наукових пошуків авторитетних фахівців була і залишається девіація як суспільний феномен. Деякі автори (Є. Головаха, Н. Паніна, М. Михальченко, З. Самчук, М. Мокляк, А. Кавалеров, А. Місуно, О. Донченко) розглядають вказане явище у взаємозв'язку із загальною соціальною дезорганізацією, яка «фіксує» факт порушення нормального функціонування суспільної системи, а тому призводить до загального відхилення від традиційних норм, внаслідок чого в суспільстві знаходять місце як регресивні, так і прогресивні девіантні прояви. Особливої актуальності цей підхід набуває нині, у період зламів звичного способу життя, руйнації повсякденних соціальних практик, здійснення глобальних суспільних трансформацій. Дослідники сходяться на тій думці, що поняття «відхилення» має аналізуватись у контексті взаємодії з поняттям «соціальна норма» (А. Ручка, В. Андрущенко, І. Бойченко, В. Даниленко, І. Надольний та ін.). Для означення девіантних явищ у поведінці окремої особистості чи соціальної групи буде доцільно використовувати такі терміни, як: «антисоціальне», «дисоціальне», «асоціальне», «нонконформне», «деструктивне» тощо. Прояви соціальної девіантності серед молоді знайшли своє логічне обґрунтування у наукових пошуках методологічних засад попередження девіантної поведінки С. Сибірякова; у площині аналізу таких

соціальних явищ як корупція, хабарництво тощо розглядає девіантність М. Мельник; як суспільне явище висвітлюють девіантну поведінку Н. Ківенко, І. Лановенко; взаємозв'язок девіації з явищем соціопатії (соціальне божевілля, масова дезорганізація в умовах ціннісно-нормативного хаосу) знаходимо у Є. Головахи, Н. Паніна, О. Донченка та інших вітчизняних вчених. Через характеристику молодіжної субкультури та проявів у ній девіантності досліджують означену проблему Н. Победа, Є. Борінштейн, А. Кавалеров, О. Семашко, В. Підшивалкіна та ін.

Разом з тим, у зазначених працях абсолютно нез'ясованою залишається проблема екстраполяції суспільних девіацій у релігійне середовище. Здійснений аналіз показав, що у рамках соціальної філософії ще не сформувалося чітке уявлення про зміст та особливості девіантних проявів у релігійному просторі. *Нас не полишає відчуття того, що необхідно поставити нові акценти в таких засадничих питаннях, як:* реальний потенціал Церкви та релігії у формуванні моральності й духовності в умовах масштабованого інформаційного впливу на людину і його затребуваність суспільством; проблема розмивання релігійної норми; з'ясування сутності та змісту діяльності так званих «деструктивних» релігійних культів; особливості взаємодії релігії та політики на сучасному етапі розвитку держави тощо.

Незважаючи на диверсифікацію та інтеграцію різних наукових підходів до вивчення явища асоціальності, досі не існує жодної науково обґрунтованої теорії, яка б задовольнила сучасні теоретичні та практичні потреби суспільства у з'ясуванні сутності девіантних явищ у релігійному середовищі.

Отже, *недостатня повнота й асистемність наукових досліджень з окресленої проблеми зумовили вибір теми нашої публікації, її мету та основні завдання.*

Мета пропонованої статті – соціально-філософський аналіз девіантних явищ у релігійному середовищі сучасної України.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку й вирішення наступних завдань:

- шляхом соціально-філософського аналізу з'ясувати зміст та сутність поняття «девіація»;
- здійснити аналіз різновекторних ціннісних орієнтацій в суспільстві, які призводять до «розхитування» свідомості людини та деформацій розвитку;
- обґрунтувати деструктивний, девіантогенний характер деяких неорелігійних течій;
- висвітлити амбівалентну функціональність процесів політизації релігії.

Об'єкт дослідження – особистість в умовах суспільних трансформацій.

Предмет дослідження – філософські засади розуміння девіантних явищ у релігійному просторі сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, слід розпочати з окреслення термінологічного простору явища девіації, визначення об'єктивних та суб'єктивних маркерів девіантних проявів в сучасному суспільстві. **Феномен соціальної девіації є, звісно, складним, і його трактування не відзначається одноставністю поглядів. Нові орієнтири розвитку суспільства викликали до життя нагальну потребу в розробці відповідної проблематики, аналізу подій, які супроводжували появу вказаного явища. Слід зазначити, що девіація як суспільний феномен стала предметом дослідження гуманітарних, суспільних наук. За останні десятиліття з цієї теми видані чисельні фундаментальні праці, журнальні, наукові й популярні статті. Поліфункціональний характер цієї проблеми спонукав до вивчення її різноманітних аспектів, що, закономірно, викликало інтерес фахівців різного профілю, а саме: соціології, юриспруденції, криміналістики, релігієзнавства, психології, психіатрії, педагогіки тощо. Зусиллями вітчизняних та зарубіжних авторів окреслився навіть окремий напрям наукового дослідження – девіантологія.** Однак явище девіантності, у тому числі й у релігійному середовищі, майже залишається поза увагою соціальних філософів, в той час як вивчення його у соціально-філософському аспекті допомогло б виявити латентні, глибинні механізми функціонування та розвитку сучасного суспільства.

Стосовно термінології. Поняття «*девіантність*» (від лат. *deviatio* – відхилення) відображає відхилення у суспільних відносинах, у поведінці окремих індивідів (груп людей), а інколи і всього соціуму, що зумовлює різноаспектність дослідження вказаної проблематики. У зарубіжній науці явище соціальної девіантності досліджується багатьма вченими (Г. Беккер, Е. Гофман, Р. Клоуард, А. Коен, Е. Лемберг та ін.). Поширеною у певних наукових колах є теорія «оперативної поведінки» або так звана «поведінкова інженерія» Б. Скінера, згідно якої девіантна поведінка особистості є реагуванням на зміни у суспільному бутті, а тому може модифікуватися спеціально розробленою системою заохочень і покарань. Д. Зіглер, розробляючи теорію особистості, дійшов висновку, що

девіантна поведінка людини є наслідком конфліктів, які їй довелося пережити ще в дитинстві. Окремі вчені (О. Змановська, Х. Ремшмидт) пояснюють девіантність особистості, соціальної групи явищем аномії, соціальної дезінтеграції. В. Павленко аналізує причини девіації у контексті існування соціокультурної кризи, руйнування суспільних традицій внаслідок радикальних змін у соціальній структурі, а також у нагальній потребі мас у нових ідеологічних орієнтирах. Як фактор культурної динаміки та невпинного розвитку цивілізації, обґрунтовує девіантність Д. Гордевський. Досить прогресивними, на нашу думку, є погляди Ц. Короленка і Т. Донських. Своїми дослідженнями автори доводять існування таких девіацій, як: нестандартна (нове мислення і дії, що виходять за рамки соціальних стереотипів); деструктивна (поведінка, спрямована як на порушення соціальних норм – правових, морально-етичних, релігійних, культурних – так і на дезінтеграцію і регрес самої особистості).

У наявності – цілком очевидна проблемна ситуація: неадекватність (неспівпадіння, невідповідність) соціальних реалій (девіацій, девіантності суспільства), реакції суспільства на них (соціальний контроль) і наукового їх осмислення (девіантологічних теорій).

Напевно, структурні й динамічні зміни соціальних девіацій, недооцінка норм і відхилень, низька ефективність соціального контролю, незадоволеність існуючими концепціями девіантності, спонукають нас не відмовлятися від дослідження соціальних девіацій, а вивчати їх глибше, конструктивніше. *Глобальна «девіантизація» сучасних суспільств – це один додатковий аргумент на користь радикальної зміни девіантологічних парадигм.*

Щодо девіантних проявів у релігійному середовищі. Питання визрівання девіантних явищ у релігійному просторі є дуже практичним, воно потребує всебічного аналізу. Ми спробуємо зробити деякі філософські узагальнення стосовно означеної проблеми.

Наразі, релігія є особливим засобом самовизначення людини у світі, вона є доказом входження людини у соціум, усвідомлення себе його невід’ємною часточкою [5, 5]. А чи є релігія поєднуючим фактором, інтегруючим началом? Спірне питання. В наш складний час релігія стає певним ретранслятором того, що відбувається в межах суспільства. Стисло про це.

Радикальні зміни, які відбуваються в Україні, призводять до деформацій суспільної свідомості. Соціально-економічна нестабільність, невпевненість у майбутньому, ускладнення матеріального становища, загальне падіння моралі, зниження виховного потенціалу сім’ї, ослаблення дії старих регулятивних чинників і несформованість нових дає привід деяким фахівцям (і ще більше нефахівцям) діагностувати радикалізацію суспільства, надмірну його піддатливість до навіювання та ідеологічного або ж релігійного впливу, загальний потяг населення до безоглядної віри в малоімовірні (з позицій здорового глузду) засоби ідентифікації себе з суспільством. Безперечно, деструктивні наслідки такої ситуації негативно впливають на становлення особистості, її світосприймання.

Суспільні трансформації – явище постійне та неминуче, оскільки вони є чинником розвитку суспільства та його динамічності. Але загалом зрозуміло, що суспільні зміни – це реструктуризація суспільства на всіх його рівнях (політика, економіка, релігія, мораль, право тощо). Вони передбачають зміну панівної ідеології, світоглядних орієнтацій членів соціуму та, як правило, супроводжуються економічними спадами, політичними кризами, соціальною аномією. Особистість, залежно від свого соціального статусу, посади та матеріальної забезпеченості, може виконувати різні ролі під час суспільних змін: управляти (як суб’єкт); бути одночасно інструментом (суб’єктом) виконання певних процесів; активним, але керованим об’єктом; бути заручником змін; пасивним спостерігачем (об’єктом) тощо.

Отже, суспільні трансформації так чи інакше впливають на життєдіяльність та психіку людини через всеосяжність своїх процесів і глобальність наслідків. Специфічність суспільних трансформацій в Україні полягає в тому, що цей вплив має переважно деструктивний характер і здатен викликати особистісну кризу, деформації індивідуального або ж суспільного розвитку.

Незважаючи на те, що в Україні, як і в деяких інших країнах постсоціалістичного простору, проголошено світський характер держави, дійсність свідчить про зрощення політичних і релігійних процесів, сполучення державних і церковних структур, химерні форми переплетення світського і релігійного. Тому **тема девіантної поведінки є актуальною саме для транзитивного українського суспільства.**

Звернімо увагу й на те, що в Україні масштаби поширення негативної девіації щороку збільшуються. Трансформаційні процеси, котрі відбуваються в державі, призвели до того, що більшість населення втратило свої звичайні орієнтири. Результатом цих процесів стає стан тотальної

аномії, де утворився ідеологічний вакуум. Як відзначав Р. Макайвер, особа у перехідному, аномійному суспільстві стає духовно стерильною [11, 89]. Це відбивається на психічному стані індивідів, результатом якого є відчуття фрустрації. Проте реакція на фрустрацію може бути різною: прояв агресії в поведінці, прагнення людини «заиклитися» на своєму внутрішньому світі, уникнути проблем навколишньої дійсності тощо. Варіантом останнього є звернення індивіда до релігії, відтак, бажання більшості населення до конформізму. Безумовно, релігійні почуття відносяться до найбільш сталих, а релігія – найбільш консервативних сфер людської діяльності. Проте, як доводить досвід, навіть тут інноваційність, творчість, відповідна підприємливість приносить користь або шкоду соціуму. Головним об'єктом і суб'єктом релігійної дії є сучасна людина, рівень культурно-духовних потреб якої постійно змінюється. Між тим, Р. Мертон вважав, що у суспільствах, охоплених змінами й нестабільністю, місце ідеології певною мірою зайняла релігійна віра – у вигляді як своїх історичних форм, так і різноманітних неорелігійних рухів [8]. Сприяло цьому й прийняття у 1991 році Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», що надало змогу західним місіонерам та представникам нових релігійних рухів розпочати на пострадянському просторі пошук нових членів для своїх церков.

В Україні «релігійний бум» розпочався на початку 90-х років минулого століття. Це був час появи багатьох неорелігій, наводнення України західними місіонерами та проповідниками. Місцеві історичні Церкви України виявились нездатними протистояти їхньому натиску, бо їм бракувало досвіду конкуренції та місіонерської діяльності. В результаті ці Церкви програють боротьбу за вірних. Новітні релігійні напрями виявились більш адаптованими до вимог сучасності. Вони визначили тенденцію до індивідуалізації віри, розмивання релігійної норми. *Неохристиянські рухи можна охарактеризувати як девіації у лоні традиційних християнських Церков.* Останні доцільно буде порівняти із соціальними системами, яким бракує відхилень або ж інновацій, у результаті чого система втрачає найбільш важливу умову свого виживання – здатність до адекватних соціальних змін, до своєчасної адаптації. Зрештою, конкуренція з іноземними місіонерами повинна тільки стимулювати ефективний розвиток релігії, її просвітницьку діяльність, вирішення завдань світоглядного забезпечення духовно-етичних проблем нації.

Справді, Україна була і буде домінантно православною і греко-католицькою країною. На початку нового тисячоліття традиційні для українського етносу організації ортодоксальних християнських конфесій склали 71,7% з усіх зареєстрованих [8, 69]. Тому саме вони повинні взяти на себе роль інтегратора українського соціуму. Для прикладу, глобальну дезінтеграцію польського суспільства свого часу чудово компенсувала Польська Католицька Церква, яка намагалася не залишатися осторонь суспільного життя і досягла деяких позитивних результатів у профілактиці негативних девіацій (наркоманії, алкоголізму, психічних розладів тощо). Прикладом також може служити активна політика УГКЦ щодо боротьби з алкоголізмом. Церква закликає заборонити рекламу спиртних напоїв у засобах масової інформації, запровадити суворий контроль за дотриманням Закону «Про заборону продажу алкоголю неповнолітнім» і заявляє, що готова прислужитися українському суспільству у викоріненні цього зла [10, 38]. Цілком природно, що релігія та Церква як символ збереження традицій повинні слугувати державі і викорінювати різноманітні прояви негативних соціальних девіацій.

Безумовно, історичні християнські Церкви України володіють потужним потенціалом для інтеграції українського суспільства, для формування морально-ціннісних орієнтирів та норм. Однак для цього необхідно вийти зі стану стагнації, стати більш відкритими до вимог часу, вирішити свої внутрішні конфлікти, подолати деструктивні явища у релігійному просторі. Що маємо на увазі? Це, перш за все, *різноманіття новітніх релігійних течій (НРТ)*. Чи є їх поява свідченням девіації? Нове сьогодення формує нові духовні виклики, оскільки епоха глобальних культурних трансформацій часто супроводжується руйнуванням традиційних цінностей.

В сучасній науковій думці існує декілька термінів, якими позначається нова релігійна реальність: неорелігії, нові релігії, новітні релігійні течії, альтернативні релігії, нетрадиційні культури тощо, але жодний з них не є загально визнаним всіма вченими-релігієзнавцями. Паралельно існує інша лексична система, яка оперує такими поняттями, як секта, культ, псевдокульт, психокульт, квазірелігія тощо. Як правило, ці поняття поширені в живій мові і служать полемічному ентузіазмові та оціночним конфесійним і світським підходам, але, втративши свій первісний зміст і конкретний контекст, абсолютно не придатні для наукового вжитку. Наука вимагає точності, достовірності. Для

наукового дослідження найбільш операційними є такі терміни, які не несуть ніякого негативно-психологічного навантаження [7, 11].¹ В останні десятиліття відчувається посилення присутності в Україні нових віровчень. На межі тисячоліть внаслідок драматичних колізій, проблем, складнощів, що зумовлені екологічною, політичною, економічною, демографічною та іншими кризами, людина постала перед необхідністю переосмислення своєї ролі й свого місця у світі. У зв'язку з цим, а також у результаті прискорення життєвих темпів, лавиноподібного потоку інформації, бурхливого технічного прогресу, широкої обізнаності та взаємовпливу різних культур цілком закономірними є різноманітні духовні й релігійні пошуки. Світоглядно-релігійні вчення порушують проблеми загальнолюдського значення: життя і смерті, добра й зла, істини, віри, надії, любові і дають власну інтерпретацію їх розв'язання. Релігія для певної частини сучасного людства виконує роль своєрідного психологічного заслону, що компенсує конфлікт між потребою людини у душевному спокої й граничною нестабільністю буття в динаміці світових перетворень.

Зауважимо, природа новітніх релігій складна і неоднозначна. При їх вивченні навряд чи можливий єдиноспільний підхід, адже новітні релігійні громади дуже відмінні за своїми вченнями, структурою, складом, діяльністю тощо. До кожної з них необхідно підходити з позицій виокремлення, констатування, об'єктивності, толерантності [6, 11].

Деякі дослідники (В. Павленко, В. Єленський, В. Бачинін та ін.) вважають найбільш небезпечними для особи такі релігійні «культи» України, як колишнє (й локально нововідтворюване) «Біле Братство», «Рух віри», «Церква сайєнтології», «Білий лотос» і харизматичні релігійні групи, «неоп'ятидесятники», зокрема, «Посольство Боже» тощо. Очевидною ознакою суспільної свідомості в Україні сьогодні є її аномічність. І в політиці, і в релігії, й у всіх сферах суспільного буття спостерігається конфронтаційність. Безперечно, причини подібної ситуації лежать у соціокультурній кризі, тобто в руйнуванні суспільних традицій внаслідок радикальних змін соціальної структури, а також у нагальній потребі мас у формуванні нових ідеологічних орієнтирів. Як бачимо, ідеї «негайного спасіння» й «ощасливлення нації», «невідкладного соціального одужання» стали панацеєю від усіх хвороб. Помножена на масштаб усього соціуму така психологія перетворюється у клінічні психопатологічні прояви (для прикладу, розповсюдження сатанізму в Україні, різноманітні молодіжні субкультури тощо). Дійсно, люди не хочуть знати реальність, бо не вміють відповідати за наслідки своїх дій і воліють не ухвалювати жодних рішень самостійно. Зрештою, такий хід подій не є чимось унікальним, він добре проаналізований, наприклад, Е. Фроммом у «Втечі від свободи» (1941). Подібна ситуація характеризується прислів'ям: «Ніхто не є таким сліпим, як той, хто не хоче бачити». Наразі, ця тенденція притаманна всім традиційним суспільствам, що модернізуються (Україна не є виключенням), а тому переживають соціальну атомізацію, розпад традицій і контролю за ними з боку громадської думки. Адже у кризові, перехідні епохи мало хто цілком застрахований від того, щоб під тиском певних соціальних обставин перетнути прокладену завдяки механізмам відчуження межу у свідомості між людськими ідеалами й фанатичними ідолами, між досить поширеними побутовими забобонами особистості й ксенофобією, і перетворитися на фанатика, людину, що творить божевілья, хоча й не є божевільною. Як результат, влада традицій неминуче змінюється владою ідеологем і релігійних (політичних) вождів, що їх уособлюють. Причому впливовість, гіпнабельність цієї нової влади виявляється тим більше, чим екстремальніші цілі вона ставить. Суспільство радикалізується, стає дедалі більш конфліктним, а конфлікти перетворюються на деструктивні девіантні прояви [1, 78].

Українська держава сьогодні дійшла до стану розколу, ворожість до чужих думок зростає, а нетерпимість, сила і примус стають головними аргументами у суперечках (події Майдану, політична ситуація в Криму тощо). Навряд чи все це може радувати, але науковий підхід полягає у тому, щоб знайти закономірності описаних процесів. Адже у перехідні періоди, в часи соціальних катаклізмів та економічних криз, загострення політичної й інтелектуальної конкуренції, різні фанатичні забобони, релігійно-ідеологічні вірування, політичні вподобання не тільки можуть стихійно та ненавмисно впливати на поведінку людей, але й свідомо, цілеспрямовано використовуватися лідерами та політичними групами, партіями для досягнення своєї мети.

Світоглядний вакуум у подібній ситуації вміло компенсують народжені нові релігійні рухи.

¹ Дослідженню світоглядно-релігійних пошуків населення України та з'ясуванню конфесійного багатоманіття нинішнього суспільства присвячена науково-дослідна робота Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Зусиллями провідних вчених-релігієзнавців видано колективну 10-томну працю «Історія релігії в Україні» (за ред. проф. А. Колодного).

Серед українських учених, праці яких присвячені неорелігіям і, зокрема, їх новітнім проявам, такі відомі дослідники, як: А. Колодний, Л. Филипович, Н. Дудар, В. Єленський, О. Карагодіна, О. Панков, П. Косуха, Б. Лобовик, Є. Дулуман та ін.

Новітні релігії поступово вплітаються до традиційного релігійного простору, головними ознаками якого є релігійна плюралізація суспільства. Кількість і різноманітність релігій не тільки не зменшується, а, навпаки – зростає. Релігійна сфера дедалі більше зазнає універсалізації та синкретизації не тільки теологічних учень, а й культової сфери. Віруючі різних релігій у своїй практиці орієнтуються на спільний містичний досвід усього людства. Відбувається глобалізація релігійного життя, створюються значні релігійні блоки, в результаті чого духовне життя людства монополізоване релігійними системами (християнство, іслам, нові релігії) та невіруючими. Проте релігія не превалує у сучасному житті людини, пріоритет все ж таки належить світському світоглядові, секулярній науці. Все це спричиняє кризу традиційних Церков і традиційної релігійності, які вже не відповідають секуляризованим релігійним потребам сучасного віруючого. Утверджується авторитаризм харизматичних лідерів новітніх рухів. Зростає відкритість і толерантність до послідовників інших релігій та теологічно-філософських учень [6, 10].

Отже, наука поки що не виробила універсального терміну для визначення всієї багатоманітності модернових релігійних явищ. Пошуки, проте, тривають, але вони мають спиратися на досягнення вітчизняного і зарубіжного релігієзнавства, яке активно переосмислює такі базові поняття, як «релігія», «віра», «релігійність», «релігійні пошуки» тощо. Безперечно, *релігія* постає нині складним суспільно-історичним, духовним, культурним феноменом, однією з форм суспільної свідомості, світоглядом, вираженням ірраціональної сторони духовної життєдіяльності людини. Релігійний простір презентований в Україні величезним спектром конфесій. Саме в релігії людина усвідомлює своє ставлення до світу, осмислює межові засади власного буття, сенс життя, ідентифікує себе з соціумом.

Однак повернемося до проблеми з'ясування девіантних проявів у релігійному середовищі.

Деякі дослідники (А. Асмолов, В. Бачинін, К. Феофанов) протестують проти демонізації подібних культів, приписування їм якихось бузувірських технік психічного «кодування» чи «зомбіювання» і репресивних висновків, що звідси випливають. І з цим протестом не можна не погодитися, адже державна боротьба з такими «культами» лише підвищує відчуття їхньої значущості, створює їм героїчний ореол переслідуваних і фактично збільшує кількість послідовників. Втім, не варто легковажити їхні організаційно-ідеологічні особливості й ототожнювати «нові культури» зі звичайними релігійними об'єднаннями (вони всі різні – від відверто комерційних чи ошуканських проєктів аж до способів збереження прабатьківської культури і традиції в умовах руйнівної глобалізації чи осучаснення релігій у відповідь на зростаючий рівень освіти і духовних запитів вірян).

Цікавими є роботи світських західних авторів, які стоять на позиції жорсткої критики нових релігійних рухів, представлені публікаціями американського соціолога М. Труззі та його британського колеги Р. Уолліса, німецьких науковців В. Хаака, Р. Тіфтона, П. Куртца. Наведені дослідники вбачають у феномені новітньої нетрадиційної релігійності прояв соціальних хвороб сучасного світу, при якому пошуки альтернативи можуть викликати більш важкі наслідки, призвести до непередбачуваних ситуацій, провокувати девіантогенні виклики, радикальні екстремістські настрої. Варто зазначити, що далеко не всі дослідники нових релігійних рухів на Заході налаштовані критично щодо них. Існують і прямо протилежні підходи в оцінці зазначеного явища.

Принципово новий етап розвитку релігійності вбачають у нових релігійних течіях такі вчені, як М. Бах, Г. Кюнг та інші. Особливо слід відмітити оцінку даного явища Теодором Роззаком, апологетом сучасної контркультури. Згідно з його поглядами, призначення контркультури в цілому та її проявів у неомістиці та психоделічних культурах – врятувати від катастрофи технократичне Західне суспільство, яке нестримно прямує до загибелі. Обережніше й більш зважено підходять до оцінки вказаного феномену Д. Ентоні, Т. Роббінс, Е. Тіріакян, Р. Белла, А. Баркер, Т. Доктур. Вивчаючи особливості функціонування, тенденції розвитку нових релігійних рухів, ці автори відмічають їхню неоднозначність, показуючи багатоплановість та діалектичну суперечливість досліджуваного явища, при цьому вони намагаються відійти від будь-яких узагальнюючих характеристик. Пошук шляхів нейтрально-об'єктивного дослідження зазначеного феномена здійснюється переважно через описовий, прикладний емпіризм, відчувається відсутність філософських рефлексій щодо предмета дослідження. Негативну оцінку неорелігіям на теренах української культури знаходимо у працях Л. Тихомирова, А. Кураєва та ін. Втім, *практично всі вітчизняні та російські автори вважають, що розповсюдження неорелігійних рухів свідчить про духовну кризу культури та пов'язані з нею*

проблеми відчуження особистості.

Автор сповідує думку про те, що у діяльності деяких НРТ все ж проявляється антисоціальна орієнтація, не виключає, що для когось перебування у новітніх релігійних спільнотах виявляється деструктивним. Більше того, можна навіть передбачити, що у подальшому певні релігійні новоутворення становитимуть деяку загрозу для суспільства, а тому такі організації можна буде потрактувати як девіантні (але, беручи до уваги діяльність «деяких», «певних», «окремих» релігійних рухів не можна робити висновки про всіх). «Нападаючи» на новітні релігійні громади, засуджуючи та загрожуючи їм, можна штовхнути їх до ще більшої ізоляції. *Найкращий спосіб контролю – максимально повна і об'єктивна інформація.*

Безумовно, різноманітні «тоталітарні культури» провокують розшарування та маргіналізацію суспільства, спекулюють нашою свідомістю. Зазначимо, якщо традиційна релігійна організація (зокрема, більшість давно існуючих деномінацій) дає цілком очевидну ідейну та психологічну користь віруючим, допомагаючи розв'язувати світоглядні проблеми, душевні кризи, то деякі новітні «тоталітарні» й харизматичні секти, або так звані «нові культури», цілеспрямовано формують фанатизм, не намагаючись ані втішати, ані розбиратися з ідеями підопічних. Вони взагалі не виконують (і не вміють виконувати) жодної позитивної для своїх adeptів функції, а тому, за відсутності інших аргументів, змушені спиратися лише на фанатиків.

Отже, посилюється проникнення в середовище віруючих величезної кількості місіонерів із-за кордону, насамперед – зі Сполучених Штатів Америки. Деструктивні неоеккультівні організації спокійнісінько продовжують реєструватися в нашій країні. Негативні наслідки діяльності деяких тоталітарних культур, деструктивних нетрадиційних релігійних течій в Україні окреслилися досить рельєфно ще в першій половині 90-х років ХХ ст. Це виявилось в діяльності «Білого Братства», яке покалічило життя не одній тисячі юнаків та дівчат у нашій країні. 1996 року було прийнято нову Конституцію України, яка відповідно до вимог Європейської конвенції з прав і свобод людини серед інших прав і свобод закріпила своєю Статтею 35 право кожного на свободу світогляду й віросповідання. Це право передбачає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Конституція відокремила церкву і релігійні організації в Україні від держави, а школу – від церкви. Конституцією було також проголошено, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. І хоча в Конституції (частина друга згаданої вже нами Статті 35) є положення про те, що здійснення права вільного сповідання будь-якої релігії, безперешкодного відправлення одноособово чи колективно релігійних культур і ритуальних обрядів та ведення релігійної діяльності може бути обмежене Законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей, нечіткість і загальність цього положення приречла таке обмеження на практико-застосовну неспроможність. Дуже прикро, що держава, законодавець, приймаючи Конституцію України в році, коли відбувся судовий процес над керівниками «Білого Братства» (1996), не зробили жодних висновків після жахливих наслідків діяльності згаданої культової організації для суспільства. Адже тисячі молодих людей, які потрапили в тенета «Білого Братства», так і залишились на роздоріжжі смисложиттєвих підвалин власного буття, а тому не знайшли свого місця в суспільстві.

Невеликий інформаційний екскурс щодо «Білого братства». Велике біле братство (ВББ) розпочало свою діяльність у м. Києві у 1990 р. Засновник течії –фахівець у галузі кібернетики Юрій Кривоногов. ВББ має ще одну назву«ЮС-МАЛОС»: ЮС – Юоан Свами (сам Юрій Кривоногов), МА – Марія Деві (Марина Цвигун), ЛОС – Логос (Ісус Христос). Під аналогічною назвою Біле братство друкувало газету (вийшло кілька номерів). Нова течія проголосила себе «надрелігією», «епохальною релігією прийдешнього».

Наразі, ВББ є класичним прикладом новітніх релігійних рухів з усіма притаманними для нього ознаками: есхатологізмом, харизматичністю лідерів, доведеною до кеносистизму, однозначною вірою у правоту вчення та непогрішимість провідника, відповідною системою залучення неофітів, чітким організаційним устроєм тощо. До характерних рис юс-малоської релігії науковці відносять: намагання синтезувати елементи традиційних релігій і східних філософій; визначальний вплив теософських ідей; метафізичні концепції, що передбачають можливість існування інопланетних цивілізацій; спілкування з «піднесеними вчителями»; біоенергетичні теорії; окультні доктрини, серед яких превалюють уявлення про всезагальні зв'язки між елементами Всесвіту, між смислом слова та його начертаннями в Каббалі; використання в релігійній практиці психотехнічних прийомів східних культур і різноманітних технік сучасної психотерапії [6, 36]. Морально-етичним стрижнем віровчення

як такого, що визнає існування зла, гріха та моральних наслідків за вчинки, є закон карми. Душа розуміється як духовна сутність, що визначає життєві стани і здібності людини, це вічна енергетична субстанція, яка переходить після смерті одного фізичного тіла в інше. Душа («божественна природа») протиставляється тілу («уособленню зла»). Вдосконалення душі досягається шляхом відмови від чуттєвих задоволень і медитацією. Відречення «білих братів» від матеріального життя («світу зла») сприяло тривалому несприйняттю ними *цінності родинних зв'язків, суспільних інтересів* тощо. «Абсолютне зло» розуміється у вигляді «Ієрархії Темряви», що протистоїть «Ієрархії Світла», а будь-яка соціально-політична система вважається «сатанинською».

Як бачимо, в основі відповідного релігійного вчення – нівелювання цінності інституту сім'ї, класичне нехтування взаємодії людини з соціумом, відтак, на нашу думку, певні девіантогенні прояви, відсутність правової, морально-етичної бази засобів до існування зазначеної релігійної організації.

Наступний класичний приклад існування девіації у релігійному середовищі – це **демонічна течія сатанізму**. Як культ, сатанізм прийшов із Стародавнього Іраку і набув особливого поширення в Європі у середні віки. Нині під сатанізмом ми розуміємо різновид напіврелігійного руху, заснованого Е. Кроулі на межі XIX і XX ст. і реанімованого в 60-х роках в Америці. За світоглядною сутністю, типом об'єднання, формами діяльності сатаністи дуже різноманітні. Вони діють або групами, або поодинокі. Найвідомішою є родина Менсона, найорганізованішою – «Церква Сатани» Е. Ла Вея (СІА). Існує багато сатаністських організацій: «Церква останнього суду», «Монастир семи променів», «Школа вивчення світла». Створена і діє Міжнародна асоціація відьом і чаклунства з резиденцією у Нью-Йорку.

Стисло про діяльність «Церкви Сатани». Організація має свою «Сатанинську біблію», написану Ла Веєм. Для членів «Церкви сатани» магія – це «досягнення змін за своєю волею». Людина осягає Сатану в процесі звеличування власного «Я», без чого неможливо досягти повноцінного емоційного життя. Сатанізм членів церкви – яскраво виражений прагматизм, спрямований на отримання користі від довірливих людей. Послідовники «Церкви» бажають повністю підкорити дійсність собі, використовуючи всі засоби, у тому числі неконтрольовані сили людської психіки. Цікаво, щоб стати членом організації, необхідно пройти складні обряди випробування і посвячення. До речі, прихильники сатани – люди різних прошарків у суспільстві. За вченням Ла Вея, сатана – вияв темних аспектів людської природи, який є у кожній особі. Сатанинське начало, що втілене в людях, – головне і наймогутніше, його необхідно культивувати за допомогою різних магічних заклинань. Прибічники й послідовники демонічної течії вважають, що сила Бога слабшає, а сатани, навпаки, – зростає. Ісуса Христа сприймають як талановитого містифікатора, котрий змусив повірити собі безсиліх і розгублених людей.

Наприкінці 70-х років у Росії, а на початку 80-х – в Україні сатанізм заявив про себе як організовану у декілька громад релігійну течію, віросповідні догмати і культові дії якої, будучи своєрідним антиподом християнства, побудовані на дзеркальному відображенні останнього. Сатаністи вшановують не Бога, а Сатану, читають Біблію навпаки, проводять «чорні меси» з використанням чорних свічок, перекинутих розп'ять, проклять, ритуальних жертвоприношень тощо. Звернімо увагу й на те, що духовно-етична програма сатаністів відзначається «крайнім» індивідуалізмом, прагматизмом, егоїзмом, що утверджує домінування особистісних пріоритетів над суспільними, культивування сили. «Смерть – слабким, багатство – сильним!», – ключова теза їх віровчення. Своєрідним також є розуміння сатаністами любові та ненависті [7, 810]. Досить суперечливо витрактує Ла Вей кохання, а саме: «Любов – це одне із сильних почуттів. Примушувати себе відчувати без розбору – огидно, протиприродно». Однак у сексуальних стосунках «Сатанинська біблія» стоїть на принципах свободи, а тому кожен сатаніст повинен сам вирішити, яка форма статевих взаємин йому найбільш до вподоби (гомосексуалізм, садизм, мазохізм, бісексуальність, так званий «індивідуальний» секс тощо). Автор переконаний у тому, що такі види сексуальності – клінічні збочення, психосоматичні патології, девіантні прояви, що призводять до деградації людини та деформацій особистісного розвитку.

На думку відомого українського дослідника І. Козовика (*декан філософського факультету Івано-Франківської Теологічної Академії, праця «Екзорцизм: міф чи реальність?»*), існує певна «мода» (замовлення) на сатанізм особливо в молодіжній субкультурі. Прихильники цієї демонічної течії часто згуртовані у малих локальних вікових чи клубних спільнотах. Їх, скоріш за все, об'єднує захоплення музикою *hard rock*, а як жорстоке доповнення до музики – хуліганські витівки «для настрою» з метою «урізноманітнення» світу відчуттів (безчинство на цвинтарях, знущання над тваринами, образа релігійних почуттів громадян тощо). У певному часі, передовсім у

80-90-их роках минулого століття, дуже актуальними серед молоді відповідної субкультури стали розмаїті сатанинські емблеми: три шістки, перевернутий хрест, голова трупа козла, написи на честь сатани. Звернімо увагу й на те, що сатанізм пропагує також деяка (але ж не вся) рок- та поп-культура Заходу, яка створювала музичні твори, що прославляли «Господа Темноти». У США, у спеціальному списку музичних творів, що мають сатаністський зміст, знаходяться, між іншим, пісні Мікка Джаггера, Брюса Спрінгстена, навіть Мадонни («Laki a Plaer») і, як це не дивно, Майкла Джексона («Triller»). Багато гуртів агресивно, але дещо завуальовано проповідують сатанізм (назва гурту «KISS» походить від слів «Kids in Satan Service» («Діти на службі сатани»)).²

Відтак, явище сатанізму як культу поклоніння дияволу, є прогресуючою проблемою сьогодення. Сатанізм як абсолютно виняткове явище сакралізації зла за своєю сутністю набирає специфічного релігійного забарвлення, яке визначається відкритою ненавистю до Бога, Церкви, оточуючого середовища, просякнуте суїцидними настроями. Входячи у суспільство, *сатанізм своїм впливом з середини руйнує вже дотепер закладені у ньому християнські цінності*. Тому вважаємо, що дослідження даної тематики є особливо актуальним у контексті розгляду девіацій у релігійному середовищі, адже окремі прояви сатанізму нині зустрічаємо і в Україні.

Отже, загалом, ця релігія має деструктивний характер і є шкідливою для суспільства, оскільки культивує насильство, звеличує «сильну» людину, не рахується з духовними підвалинами людського буття, не визнає ніяких норм права, офіційних зобов'язань перед державою. Нині в Україні діють такі угруповання сатани, як «Лицарський орден чорної меси», «Чорне братство», «Партія сатаністів», «Язичницький слов'янський рух» і т.ін., що, безперечно, викликає занепокоєність української громади [7, 812]. А тому гостра проблема є і вимагає більш ґрунтовного наукового розгляду.

Ми намагалися дуже стило охарактеризувати деструктивний вплив сатанізму на свідомість сучасної людини, тому варто зазначити, що представлена точка зору не може претендувати на вичерпність поданих відомостей в силу наступних причин: розпорошеність наукової бази; часто суперечливі погляди дослідників на відповідний сектантський рух в Україні та поза її межами. А тому подаємо лише головні напрямки окресленої проблеми як спробу продовжити наукове дослідження зазначеної теми в наступних публікаціях.

Заслугує нашої уваги й той факт, що після прийняття Конституції діяльність нетрадиційних течій і культів у нашій країні значно активізувалася. Про це свідчить деяка статистика, наприклад, такі цифри: в перший рік після прийняття Конституції України (1997) кількість нетрадиційних культових організацій становила 399, в 2000 р. – 1034, в 2001 р. – 1328, в 2003 р. – 1617.

Звернімо увагу на те, що це цифри, котрі свідчать про реєстрацію тільки релігійних неокультових структур. Однак їхня справжня чисельність на кілька порядків вища. Адже більшість із них реєструються як громадські організації культурного чи просвітницького характеру або іншого гуманітарного спрямування, а також як спортивні, оздоровчі, духовні центри, за невинною вивіскою яких приховуються небезпечні деструктивні сили.

Цікаво, що в нашій країні відбувається ще одна дивна річ – офіційні структури, які мали б спостерігати за тим, як позначається вплив деяких небезпечних «культових» і «духовних», «гуманітарних» та «просвітницьких» організацій на житті та здоров'ї людини, на її психіці, усвідомлювати, яку небезпеку несе їх існування для суспільства загалом, як перешкоджають ці організації та рухи збереженню здорового генофонду населення й забезпеченню його життєздатності, не звертають уваги на все це або ж не хочуть. Вони не думають про те, на яку небезпеку наражають

---

²Наразі, музика є могутньою зброєю. Вона може зробити багато добра, але також може знищити світ духовно-етичних цінностей. Чимало рок-гуртів відомі своїм збоченим ставленням до світу (сексуальні витівки «KISS», «Rolling Stones»; оргії, влаштовані гуртом «Queen»; поширеність алкогольної, наркотичної залежності серед рок-зірок, однак вони до сих пір мають величезний вплив на свідомість молоді і формують масову культуру). Автору спало на думку переглянути трагічний фінал багатьох рок-геніїв: Брайен Джоун («The Rolling Stones») втопився у власному басейні, будучи у стані наркотичного сп'яніння; Дженіс Джоуплін («королева рок-музики») померла від занадто великої дози героїну; Рон Маккернан («Grateful Dead») – повільне алкогольне отруєння; Іарк Болан, гітарист та автор пісень групи «T-Rex», який пояснював свій професійний успіх чорною магією, загинув у таємничій автокатастрофі; Кім Мун («The Who») покінчив життя самогубством; Фреді Меркюрі, соліст групи «Queen», помер від СНІДу; Джон Бонхем («Led Zeppelin»), помер від алкоголізму; Рой Бухенем, один з кращих у світі блюз- і рок-гітаристів, закінчив життя суїцидом. Отже, зробимо висновок: «загравання» з темними силами, деформації особистісного розвитку можуть призвести до таких трагічних наслідків.

суспільство, заграють із цими небезпечними силами під прикриттям тієї самої Статті 35 Конституції України в частині, що передбачає свободу діяльності культових організацій. Водночас, спроби суспільства якось окреслити діяльність культових організацій, виокремити серед них деструктивні і не допустити їх поширення в суспільстві, не дати їм руйнувати психіку дітей та молоді, наражаються на жорстке протистояння деяких науковців-філософів, релігієзнавців, а також офіційних представників тих Міністерств та відомств, які мають контролювати реєстрацію таких організацій на ранніх стадіях їхньої діяльності.

Якщо проаналізувати зміст друкованих матеріалів, які виходять з-під пера вчених, то можна натрапити на серйозні нападки з їхнього боку на представників деяких громадських організацій (наприклад, «Порятунок», створений родичами дітей та молоді, котрі постраждали ще від сумнозвісної організації «Біле Братство»). Обурення цих громадських організацій легалізацією діяльності сасентологів, розцінюється суспільством як невдоволення людей вибором своїх родичів на користь інших культових обрядів. І, водночас, цілковито ігнорується той факт, що психіка тисяч людей постраждала від негативної діяльності «Білого Братства» і досі не відновлена, що з вини екстремістських сект уже вчинено сотні ритуальних убивств, сотні суїцидів.

І, хоча після прийняття Конституції в Кримінальному кодексі України було закріплено відповідальність за порушення прав громадян залежно від їхнього ставлення до релігії (ст. 161 Кримінального кодексу України), а також за посягання на здоров'я громадян під виглядом виконання релігійних обрядів (ст. 181), фактично після показового суду над керівниками «Білого Братства» культові структури діють спокійно й упевнено під прикриттям тієї самої статті 35 Конституції України. До того ж, вони не просто активізувалися, вони зростають, як «на дріжджах». Неабияку роль відіграє й те, що відбувається проникнення представників деструктивних культових організацій до вищих органів влади та органів місцевого самоврядування, однак означена проблема стане перспективною для подальших досліджень нами девіантних явищ в українському суспільстві.

З огляду на сказане, можемо констатувати, що означені нами деякі нові культу не варто вважати релігійними організаціями. Насправді вони є суто бізнесовими, прибутковими організаціями (інколи протиправного, девіантного характеру). Втім, їхню юридичну кваліфікацію залишимо фахівцям, а от на тому, що вони жодним чином, за усіма ознаками не є релігійними і не повинні використовувати авторитет релігії, ми можемо наполягати. Деякі з них, до речі, відхрещуються від релігійності й проголошують себе «надпередовими» (випереджаючими «закостенілу» традиційну науку) дослідницькими та освітніми групами: «школи» О. Асауляк, групи «фізиків віри» Г. Грабового, центри діанетики Л. Хаббарда і т.ін. Однак відповідні утворення – спекуляція на авторитеті науки, яка доводить лише одне: ці організації не належать ані до релігійних, ані до наукових, ані до філософсько-етичних, а тільки до шахрайсько-прибуткових, що зловживають потребою мас у вірі, безсовісно застосовуючи до них новітні методики впливу, що напрацьовані у практиці сучасної психологічної науки. Основна мета таких організацій – руйнування усталеної системи духовних цінностей особистості, викривлене сприйняття норм права та моралі.

Окремою і болючою проблемою є й те, що особливо небезпечним є вплив таких релігійних утворень на молодь і на людей, які вже мають психічні розлади. Наразі, психотерапія та релігія стоять дуже близько. Не зрозумівши сенс свого буття, цілісність особистісного «Я», не знайшовши своє місце у соціумі, людина «розчиняється» в релігії. Вона дуже легко піддається навіюванню і, врешті-решт, втрачає не тільки свою особистість, а й руйнує власне «Я». Індоктринація свідомості подібними, негуманними ідеями практично руйнує адекватне світосприйняття, деперсоналізує людину, девальвує природні цінності, знищує автономію особистості. Зворотний бік – руйнація індивіда, негативні девіантні прояви. Якщо у традиційних релігіях людина як особистість – важлива і цінна, то «деструктивні культу», як правило, суперечать загальноприйнятим нормам моралі та права, вони вибудовують власні закони світобачення. Згадаймо вчення діанетиків, започатковане Рonom Хаббардом. Воно доволі популярне не лише за кордоном, а й в Україні. Це вчення, пропонуючи розвивати здібності людини, насправді абсолютно знищує особистість.

В цілому, можемо констатувати: інтерес до нового завжди був, є і буде, а наукові розвідки щодо релігійних новацій ніколи не вичерпають своєї актуальності. Специфіка розгляду нових релігійних течій передбачає неоднозначні оцінки, різновекторність підходів у сучасній науковій думці. Нині більшість неорелігійних громад вже організаційно оформилися, уточнили віросповідні положення, певною мірою зміцнили свої позиції в соціумі. Отже, в цілому відбулася стабілізація як кількості неорелігійних громад та представлених в Україні різних релігійних течій, так і прихильників або членів цих громад. Найбільш організаційно стабільними, на нашу думку, нині є такі харизматичні

церкви, як: Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, новоапостольці, кришнаїти. Вони вже віднайшли своє місце в соціумі, ввійшли в річище нормального функціонування. Але ще залишилися такі релігійні течії, які організаційно не є цілісними. *Зазначені тенденції свідчать про недовершеність духовних пошуків українців, недоформованість релігійно-інституалізаційних процесів в Україні.*

Стосовно прогнозів на найближчу перспективу. Тенденція до розширення конфесійної строкатості релігійного простору України має незворотній характер. Існуюча палітра новітньої релігійності збережеться, а можливо, навіть і дещо збільшиться. При цьому християнська домінанта в Україні все ж таки буде провідною. *Головне, щоб нові релігійні утворення мали індикатор духовно-етичної, ідеологічної, світоглядної благонадійності, а також діяли у морально-правовому полі.* Зрозуміло, що толерантність та діалог повинні стати засобом утвердження всезагальних духовних цінностей і морально-релігійних постулатів.

Нарешті, остання проблема – взаємодія релігії та політики. Сучасні українські реалії засвідчують співіснування двох різновекторних тенденцій у сфері взаємодії релігії та політики. З однієї сторони, спостерігається прагнення владних структур залучитися підтримкою релігійних організацій для проведення соціальних, економічних і політичних реформ в Україні, а з іншого боку, прагнення окремих релігійних організацій до більш активної участі в суспільно-політичному житті. У зв'язку з означеним, актуалізуємо ті ризики, що можуть очікувати український соціум в разі подальшого активного розігрування і використання релігійної карти в політиці нашої держави.

Особливість та відмінність України від західних держав виявляється в тому, що вони вже випробували надмірну секуляризацію в роки панування державного атеїзму. На протигагу західним суспільствам, українське – втратило свою надмірну атеїстичність, але не перетворилося на однозначно релігійне, а тим більше не стало й секулярним. Україна на сьогодні ще не виробила чіткого уявлення про те, якою повинна бути секулярна держава в справжньому сенсі цього слова. Безвірною? Антирелігійною? Ліберально-релігійною? Як в секулярному суспільстві повинні співіснувати релігія та Церква? Чи повинен політичний лідер держави бути віруючою людиною? Чи повинен він відкрито демонструвати свої релігійні погляди та переконання? Чи подібна демонстрація своїх релігійних преференцій можлива при виконанні політичною елітою своїх службових повноважень чи виключно в приватному житті? Де проходить межа між службовим та приватним життям? Поза сумнівом, процеси використання релігії в сучасному політичному житті амбівалентні за своєю сутністю, оскільки виконують як конструктивні, так і деструктивні функції одночасно. До позитивних належить консолідація нації та суспільства в єдине ціле; формування позитивного іміджу політичного лідера в очах громадськості; виступ під релігійними гаслами демократичних рухів, що ставлять за мету досягнення певних соціально-політичних завдань. До деструктивних функцій та небезпек віднесемо той факт, що подібні прояви виражають слабкість демократії, ностальгію за тоталітарним минулим, за єдиним керівником-диктатором. Фаворитизація, підтримка однієї релігії (конфесії) в порівнянні з іншими збільшує ймовірність міжконфесійних і державно-конфесійних конфліктів. У цьому зв'язку науковцями та широкою громадськістю ставиться вимога посилення ролі Церкви в політичному та духовному житті суспільства, зокрема обов'язкового релігійного виховання дітей, введення викладання релігійно-орієнтованих дисциплін в загальноосвітніх школах та курсу «Теології» в державних навчальних закладах тощо. При цьому спостерігається нав'язування усюму суспільству церковної (релігійної) точки зору як єдиноправильної, відбувається повна чи часткова узурпація окремих регіонів домінуючими конфесіями.

Безсумнівно, дуже важко провести демаркаційну лінію між ситуацією, у якій релігія зміцнює стабільний соціальний порядок, і коли релігія використовується політичними лідерами у власних інтересах, з порушеннями норм суспільного порядку, що провокує появу делінквентної (антисоціальної) поведінки, в основі якої – чітко виражена антигромадська спрямованість, що здобуває, у крайніх своїх проявах, кримінально-карний характер.

Отже, сучасна реальність України переобтяжена й надзвичайно деформована надмірним поширенням асоціальних, девіантних явищ. Соціально-економічні трансформації перехідного періоду виявилися серйозним випробуванням для здатності населення пристосуватися до нових умов життя. Значні групи людей опинилися за межею бідності і, як наслідок, збільшилася кількість аутсайдерів (безпритульних, представників секс-бізнесу, хворих на алкоголізм та наркоманію), що не змогли адаптуватися та опинилися на узбіччі суспільства; люди просто «випали» із соціально-схвалюваних зв'язків. Погіршення соціального самопочуття через невпевненість у завтрашньому дні, відсутність життєвих перспектив та страх залишитися без роботи призвели до ще більшого послаблення культури

та навичок збереження як фізичного, так і психічного здоров'я, а тому стали передумовою поширення девіантних явищ.

Таким чином, **результати наших досліджень і роздумів дозволяють дійти наступних висновків.** Становлення нації – це, безперечно, складний, тривалий та суперечливий процес. Детермінантою цивілізаційного розвитку будь-якого суспільства була, є і буде стабільність. Необхідно підкреслити, що ключовим чинником підтримки державної стабільності має стати релігійний фактор, який діятиме у правовому полі, захищатиме сакральний простір духовного життя суспільства та своїх громадян, дбатиме про інтереси релігійної спільноти. Однак релігійна ситуація в сучасній Україні досить невизначена, бо існують проблеми у духовному розвитку українців, а також не є однозначним відношення державних структур до релігії, спостерігаються деструктивні, девіантні прояви у релігійному середовищі.

Поширення релігійності серед усіх верств населення – досить складне явище. У сучасному непередбачуваному суспільстві людина бажає знайти в релігії те, що більше ніде знайти вона не зможе – надію, духовну рівновагу, спокій, відчуття захищеності, *а тому поява і поширення нових релігій в Україні свідчить про духовні пошуки людства, віднайдення самодостатньої релігійної альтернативи.*

Держава поступово перестає бути базовим інститутом політичної системи і політичної організації суспільства. Процеси творення нової архітектури світового співтовариства спричинюють руйнацію взаємозв'язку основних складників державної організації – власної території, власного населення, уряду, грошової одиниці тощо, а, відтак, ставлять під сумнів їх функціональну спроможність, створюючи цим загрозу державній безпеці. Релігія, феноменально перебуваючи щодо держави поза контекстом (в умовах демократичного суспільства), водночас, у конфесійних своїх виявах константно взаємопоєднана з нею. Посилення інноваційного компонента в постіндустріальних суспільствах детермінує широкомасштабні зміни у релігійному житті. Зумовлені політикою релігійні зміни свідчать про процеси політизації релігії, клерикалізації суспільства. Всі вищезначені перетворення відбуваються на тлі зростаючої вестернізації (чи навіть американізації). Прозахідна орієнтація в релігійній сфері набуває форми фетишизації. Американізація способу буття релігій передусім виявляється в уніфікації й комерціалізації релігійного простору. Сумно, однак варто констатувати: подекуди навіть релігія перетворюється у бізнес, індустрію заробляння грошей.

Завдання сьогодення – інтеграція таких наук, як філософія, соціологія, релігієзнавство, психологія, психіатрія, юриспруденція у вирішенні проблем соціальної девіації; їхня співдружність (синергія), створення на цій основі ефективних засобів для профілактики девіантних явищ.

Напрошується висновок: навіть релігія, в результаті зміни світоглядної парадигми і ціннісних орієнтацій, нині опинилася у стані соціальної аномії, дезінтеграції. Маємо переконаність у тому, що причина подібної ситуації – усупільнення релігійних відносин, які перестали виконувати свої специфічні функції, а тому перетворились на «спотворене знаряддя владної державної машини».

Безперечно, в межах однієї публікації неможливо здійснити комплексний аналіз усіх проявів девіацій у релігійному середовищі, а розглянуті нами проблеми не претендують на охоплення всього кола актуальних питань, пов'язаних з відповідним явищем, нами зосереджено увагу на сутності окремих деструктивних відхилень у релігійному просторі.

Оскільки викладений автором матеріал публікації має дискусійний характер, перспективи подальшого дослідження вбачаємо у продовженні системного філософського аналізу явищ девіації у релігійному середовищі; науковій оцінці типів і форм неорелігійності в Україні; аналізу реальних чи «уявних» загроз, які з ними пов'язуються; висвітленні наслідків діяльності НРТ тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асмолов А.Г. Психология обыкновенного фанатизма [Электронный ресурс] / А.Г. Асмолов. – Режим доступа : www.tolerance.ru/vek-tol/1-0.htm.
2. Бачинін В.А. Антагонізм та аномія / В.А. Бачинін // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2. – С. 78.
3. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М.: Мысль. – 1990. – 524 с.
4. Дворкин А.Л. Сектоведение. Тоталитарные секты: опыт систематического исследования / А.Л. Дворкин. – Нижний Новгород: Изд-во Братства Александра Невского, 2000. – 388 с.
5. Дисциплінарне релігієзнавство. Навчальний посібник. За науковою редакцією доктора філософських наук, професора Анатолія Колодного. – 2-ге допрацьоване видання. – Київ, 2010. – 219 с.

© **В. І. Ворніков**

6. Дудар Н.П., Филипович Л.О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади / Н.П. Дудар, Л.О. Филипович. – К.: Наук. думка, 2000. – 132 с.
7. Історія релігій в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А. Колодного (голова) та ін. / Нові релігії України. – Т. 8. – Київ, 2010. – 828 с.
8. Козловський І.К. Духовно-релігійне відродження українського суспільства: реалії сьогодення / І. К. Козловський // Схід. – 3 (2000). – С. 68.
9. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р.М. Мертон. – Киев: Институт социологии // Социс. – 6 (1992). – С. 88-91.
10. Релігія і суспільство в Україні // Людина і світ. – 3 (2002). – С. 38.
11. Феофанов К.А. Социальная аномия: обзор подходов в американской социологии / К.А. Феофанов // Социологические исследования. – 5 (1992). – С. 88-92.
12. Яхьяев М.Я. Религиозный фанатизм как социально-исторический феномен / М.Я. Яхьяев. – Махачкала: Изд-во ДГУ, 2006. – 367 с.

УДК: 124.5 + 165.0 + 100.7

В. І. Ворніков - кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського», м. Одеса

КОНВЕНЦИОНАЛЬНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА: ЛИЧНОСТНЫЙ АСПЕКТ

В данной статье сделана попытка создания представления о социальном институте как регламентирующей структуре жизнедеятельности. На основании деятельностного подхода проанализирована образная сущность взаимоотношений в обществе. Обоснована мысль о конвенциональных факторах становления социального института, которые проистекают из уникальности образно-творческой деятельности личности.

Ключевые слова: общество, социальный институт, деятельность, взаимоотношения, личность, конвенциональность.

КОНВЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ: ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ

В даній статті зроблено спробу відтворити уяву про соціальний інститут як регламентуючу соціальну структуру життєдіяльності. На засадах діяльнісного підходу проаналізована образна сутність взаємовідносин в суспільстві. Обґрунтована думка про конвенціональні чинники становлення соціального інституту, які пролягають через унікальність індивідуальної образно-творчої діяльності особистості.

Ключові слова: суспільство, соціальний інститут, діяльність, взаємовідносини, особистість, конвенціональність.

CONVENTIONALITY OF SOCIAL INSTITUTION: PERSONALITY ASPECT

This article attempts to recreate the idea of a social institution as a regulating social structure of life. On the basis of the activity approach, a figurative nature of interrelationship in society is analyzed. The idea of conventional factors of a social institution formation is determined, these factors run through the unique individual image and creative activity of a person.

Keywords: society, social institution, activity, interrelationship, personality, conventionality.

Актуальність. Осмислення природи та сутності існування концептуальних засад суспільного життя, викликає необхідність перегляду теоретичних позицій і концепцій щодо розуміння ролі соціальних інститутів в механізмах соціального руху, шляхів закріплення, відтворення та поновлення